

Археологічний з'їзд у Києві.

подав

М. Княжевич.

Майже в усіх справозданнях, які появили ся про археологічний з'їзд (ХІ-й), що відбув ся в Києві від 1 до 20 серпня ст. ст. 1899 р., прочитані в різних товариствах, котрих депутати брали участь у з'їзді, або надруковані в часописах, — майже в усіх схарактеризовано з'їзд яко невдатний, що не виправдав покладаних на него надій. Люде, що брали участь у першій Київській з'їзді 1874 р., кажуть, що не вважаючи на те, що від тоді минуло 25 років, за котрі наука сильно поступила, останній з'їзд стоїть далеко нижче від першого.

В декотрих справозданнях автори старають ся пояснити сей факт. Вони вказують на розмірно мале число людей, що справді працювали для з'їзда в київській тимчасовій комітеті, на котрім лежала головна маса організаційної праці; згадують про малу прихильність до з'їзда, з боку київської міської управи; наводять випадкові причини, як неприсутність на з'їзді декотрих визначних представителів науки; далі, майже в один голос, за одну з причин невдачі вважають сумну історію з українсько-руською мовою, через котру не були на з'їзді галицькі вчені; нарешті висловлено й думку, що археологічні з'їзди, в їх теперішній формі, вже пережили свій вік, що пора взяти ся за розділ з'їздів на самостійні з'їзди різних наукових дисциплін, повязаних тепер чисто поверховним чином під загальною назвою археологічних з'їздів.

Безперечно, що більшіна з наведених вище причин мала вплив на хід занять з'їзда, але, на нашу думку, головна причина лежить у невдатнім виборі місця з'їзда. Нам на се можуть відповісти, що де-ж і бути археологічному з'їздові як не в Києві, одним із найдавніших міст, що дав останнім часом так багато інтересного для науки. Та діло в тім, що багатство матеріялів — одно, а відносини до нього — друге. Успіх усяких з'їздів залежить від загального настрою публіки, від сяких чи таких течій в суспільности і громаді місцевій, словом, від того окруження, де відбуває ся з'їзд. Від 1874 р., коли був перший з'їзд, минуло 25 років; дякуючи ріжним зверхнім умовам, дуже змінили ся ті течії, котрі були давніше в місцевій громаді, змінив ся її настрій, змінили ся інтереси, і в результаті дуже ослабла та внутрішня звязь межи громадою та країною з її минулим, що лиш одна й могла дати добрий ґрунт для з'їзда. Нинішня громада не мала давньої живущої сили, з'їзд не був нею пройнятий, і через те минув тихо, не викликав оживлення в ширших верствах місцевої громади.

Вище ми навели думку, що археологічні з'їзди в їх теперішній формі не мають уже *raison d'être*. Увага ся справедлива, але справедлива лише по часті. Спеціалізація в науці змагає ся й розвиває ся, тож справді важко захопити такі безграничні простори, як се хотіла-би зробити широка програма з'їздів, що містить у собі старинности перед-історичні, історично-географічні, етнографічні, юридичні, пам'ятки мови та письма, археографію й т. и. Ми бачимо напр., що лиш одна перед-історична археологія з антропологією дає багатий матеріял для міжнародніх з'їздів, то й не дивниця, що російські з'їзди визначають ся недостачею суцільности, і взагалі малою результатністю у властивій науці. Та сї з'їзди, переносячи своє місце з одного міста в друге, мають і иньшу ціль: розроблене сяких чи таких питань місцевої старини, і тут вони, звісно, ніколи не втратять свого значія, бо скрізь є ще досить до роботи. Київський з'їзд мав розслідити пам'ятки волинської старини. От ми й займемо ся наперед усього тим, до чого дійшов з'їзд тут.

Не вважаючи на те, що ріжних питань що до Волини заявлено перед з'їздом досить багато, рішено їх лише дуже маленьку частину, і взагалі на з'їзді Волинь якось то пішла на другий плян.

Проф. Антонович демонстрував Археологічну мапу Волинської губернії, зроблену на взір уже давніше виданої

ним карти Київської губ. Се один із найцінніших набутків з'їзда; на мапі зазначено більше тисячі місць, де є пам'ятки старини або де найдено щось старинне; долучений текст виказує жерела й вичисляє по повітам матеріял, зібраний для мапи.

Проф. Антоновичу належить іще скілька інших рефератів про Волинь. В рефераті „Про камінний вік на Волини“ автор оглядає різні пам'ятки до сього, а то: спорадичні нахідки, осади, похорони та городища. Що року Волинь дає чим раз більше матеріяла для сеї епохи і треба признати, що се країна одна з богатших. В реєстрації матеріяла, зробленій проф. Антоновичем, окрім нахідок осібних річей, вказано на скілька-десять осад і робітень, зазначено два похоронні типи — похорони в могилах і в ямах, обкладених плитами, в останнім разі з урнами, наповненими спаленими кістками, і зачіплено справу про городища камінного віка. Всі ті пам'ятки належать до неолітичного періода, палеолітичного ще не відкрито на Волини, але се ще не доказує, що його там не було, навпаки, сильний розвій неоліта, що перейшов через кілька стадій, може служити за доказ існування палеоліта.

Підчас підготовних екскурсій для з'їзда д. Антонович робив систематичні розкопки могил славянської епохи в Кременецькім, Луцькім і Дубенськім повітах. Могил розкопано коло 50 і на з'їзді проф. Антонович подав результати своїх розкопок. Характеристичні прикмети похоронного обряду такі: покійників поховано в ямах, виритих у ґрунті, кладено переважно по одному в кожній могилі, головою на захід, випростованими; часто в могилах стрічають ся останки дощок і колод від домовин. Нахідок річей при кістяках анї не багато, анї вони не різнородні — се переважно прикраси: ковтки, перстені, тузики; далеко менше річей домашніх — се посудина, відра, залізні ножики, зброю найдено лише в двох могилах.

Іще до пізніщої епохи, вже зовсім історичної, належить реферат проф. Антоновича — „Про місця літописних Шумська і Пересопниці“; місця їх референт означив недалеко сел, що й тепер мають ті самі назви; при тім референт виложив коротко й історію сих давніх центрів Волини.

З рефератом проф. Антоновича про розкопки могил в'яжуть ся два подібні реферати: Катерини Мельник — Розкопки могил у Ровенськім, Луцькім і Дубенськім пов. Волинської губернії“, та С. Гамченка — Розкопки могил коло м. Мірополя в басейні р. Случі“. Цілю розкопок

д-ки Мельник було прослідити похоронний тип від границі деревлянської землі, від Случи, до країни, зайнятої літописними Лучанами. Могил розкопано дуже багато — більш як 250; похоронні типи, подібані в розкопках — се похорони, що мало різнять ся від описаних проф. Антоновичем, і палене, або властиво — палене до половини, просто в могильних ямах, при чому кістки не збирано в урни, а присипувано землею. Інвентар могил теж не дав нічого визначного, окрім одного разу, коли подібано очевидячки могилу купця, бо коло кістяка знайдено останки скриньки з вагою більшою й меншою. С. Гамченко мав за ціль означити західні межі розпросторення деревлянського похоронного типа, що досить ясно вийшов із розкопок проф. Антоновича в інших місцях Волинської губ. (пов. Овруцький та Житомирський) і Київської (пов. Радомисльський, Липовецький та Сквирський). На думку автора, і в місцевості його розкопок теж панував деревлянський тип; тут подібано похорони в ямах і паленя — в урнах, що або були присипані землею могил або знаходили ся на лінії ґрунту. Нахідки річей скупі: ті-ж перстені, намиста, прясла, ножики і посудина — як похоронні урни, горшки й миски.

Що до антропологічного типа черепів із волинських могил, то сею справою зайняв ся А. М. Покровський, що представив на з'їзді результати своїх обсервацій. Переважним типом черепів був довгоголовий, невеликої висоти, з вузьким чолом; лице доволі коротке з розмірно широкими виступами лця; мужеські черепи дуже схожі з женськими. Сим рефератом і ще одним того-ж д. Покровського — Про черепи кочовників і обмежують ся реферати з антропології, представлені на з'їзді.

Розкопками славянських могил, зробленими для з'їзда, значно доповнено відомости, добуті попередніми розкопками, і маємо вже досить матеріялу для оцінки похоронного типа більшости сторін Волини. Та за те що до інших памяток старини систематичні досліді ще дуже незначні, і тут треба ще чимало праці. Не досліджено ще напр. осад камінного віка, не вияснено їх поділу на давнійші і новійші, хоч здобутий матеріял може вже дати на се деякі вказівки. Про надрічні осаді р. Західного Буга від Береста до Володави подав реферат М. Біляшевський, але він дослідив лише невеличку частину побережа ріки, а про те й на такій довжині відкрито більше як 30 осад — із сього можна зміркувати, скільки їх можуть дати береги інших рік Волини. Камінному вікови присвячено й невеличкий реферат д. Житин-

ського; складав ся він із двох частин: у першій референт зазначив декотрі нахідки камінного знарядя у басейні р. Стира, в другій був виклад монографії Е. Маєвського про особливу форму кам'яних сокирок, вироблених із вапняного пісковця, котрі знаходять по берегах верхнього Буга та Стира (Erazm Majewski. *Toporki kamienne z okolic górnego Bugu i Styru*, в *Pam. Fizyogr.* т. XV і окрема відбитка, Варшава, 1898).

Ще в далеко гіршому становищі стоїть справа про городища Волинщини; хоч каталоґ їх і зроблено, але науково досліджено лиш одиниці. Взагалі справа про городища — одна з найслабших в археольогії України і дальші археольогічні досліді можуть бути дуже користні, звернувши увагу власне на городища.

Одна з нечисленних загальних справ, зачеплених на з'їзді, дотикала ся збереження старинних памяток. Її зняв проф. Маркевич, поклик його прийнято прихильно, але мабуть на сїм і стане. Для нас важно те, що вкупі зо справою про збережене, проф. Маркевич зняв і справу про опис памяток старовини — тут більше шансів на здійснене, треба лише солідарної праці багатьох людей. Нічого, розумієть ся, й балакати довго про те, як багато у нас незвісного або лише з чутки звісного матеріала що до пізнішого періода нашої історії: ріжних будинків, начиня, образів, зразків різьби, портретів і т. и. — тут одна Волинь може бути невичерним жерелом. Усе те протягом часу нищить ся, перероблюєть ся, затрачує ся, пропадає, й давно вже пора було подумати про систематичне описане й видане сих останків дорогої й близької нам старовини.

Задля студювання одної категорії сих памяток, а то: церков, костелів і образів, М. Істомін зробив перед з'їздом екскурзію по Волини. Але очевидячки екскурзія мала досить спішний характер, тай екскурзант не був до неї підготовлений, бо два його реферати — Фрески XVII—XVIII ст. в церквах і костелах пол.-зах. Росії та відгуки минулого в них" і „Найголовніщі прикмети іконографії на Волини від XVI до XVIII ст.“ не визначали ся богатим змістом.

Нам лишає ся згадати ще про один реферат що до Волини. Він теж був результатом екскурзії, але екскурзії археографічної. І. Каманін відвідав скілька провінцияльних архівів Волинської та Подільської губ. і представив на з'їзді загальну характеристику їх стану. Як і треба було сподівати ся, архівн

ті найшов він у неможливому стані і майже в усіх них папери по prostu призначені на знищенє.

Наведеним вище і вичерпує ся діяльність з'їзда що до минулого Волини. В програмі з'їзду було ще зазначено екскурзію членів у декотрі цікавіші історичні пункти Волини, але екскурзії сеї не було, лише предсідателька з'їзда гр. Уварова їздила в Луцьк, Володимир-Волинський і Ковель.

Покінчивши з Волинею, оглянемо як найкоротше реферати про иньші частини України.

Не вважаючи на те, що всіх рефератів було подано над 130, дуже й дуже багато з них навіть не варті назви рефератів, — до того зміст їх мало цікавий і випадковий. Не знаємо, чим пояснити сей факт, що серед підготовлення до з'їзду заявляє ся чи мало цікавих питань, з них ладить ся немов програма з'їзду, програма досить суцільна, що відповідає задачі з'їзду — освітити минуле сеї чи тої країни, та коли справа дійде до виконня програми, то все перевертає ся до гори дном і впливають на верха питання, про котрі й не було розмови, основні-ж забувають ся, ті нові питання по найбільше дуже сумнівної наукової стійности, їх піднімають лише на те, аби що небудь сказати на з'їзді.

Зваживши сказане вище, ми з рефератів, що дотикають решти України, зупинимо ся лише на тих, що внесли що небудь нове, зачепили яке небудь питанє загальнійшого характера, — про иньші прийде ся лише згадати для повноти.

Окрім мапи Волинської губ. проф. Антоновича, на з'їзд була приладжена друга археологічна мапа — Подільської губ., зроблена звістним дослідником Подільської старовини съвщ. Е. Сіцинським.

Приклад археологічних мап потяг за собою пробу зложеня історичної мапи Чернігівської губ. до XVI ст., зробленої проф. Голубовським і Е. Кивлицьким. Праця буде ведена далі й обійме й Полтавську губ., буде протягнений і період — до половини XVII ст. На карті зазначено осади, про котрі є звістки в ріжних жерелах.

За останні роки досліди перед-історичної епохи на Україні і головно в Київській губ. дали інтересні відкритя. Маємо на увазі розкопки д. Хвойки на Кирилівській улиці в Києві, де знайдено палеолітичні осади, та в околицях Трипіля, де знайдено очевидячки останки осель епохи перехідної від каменя до металю, з масою писаної посудини. Сим двом відкритям і були

присвячені реферати проф. Армашевського (про палеолітичну осаду) та І. Покровського і Хвойки (про трипільські нахідки). Але треба сказати, що не вважаючи на важність цих нахідок, вони ще серйозно не вистудіовані і де в чому, особливо трипільські находки, викликають ряд сумнівів, на що по часті звернули увагу й опоненти прочитаних рефератів.

Н. Бранденбурі, у рефераті Аборігени Київської землі, зачепив похорони зі скорченими кістяками, признаючи їх останками первісної людности країни. Референт старався прикласти до того декотрі відомости давніх писателів, у котрих подибуєся імя Кіммерійців; у звязи з сим і час тих похоронів він відсуває на початок християнської ери, основуючи на нахідках у могилах побіч камінних і декотрих металевих, навіть залізних річей. На думку проф. Антоновича, що відповідав референтови, прикладати їх до такої пізньої епохи не можна, бо ті річи, які подибують ся, вказують на камінний вік і по часті на перехідний час до мідяного та бронзового. Нічого нового не дає реферат проф. Кулаковського — До питання про фарбовані кістяки, де автор зачепив техніку закрашування й навів декотрі культурно-історичні паралелі, що мало належать до сеї справи. Окрім археольогічної мапи, перед-історичні старинности Поділя зачіпав реферат д. Пулаского — Археольогічні нахідки в Подільській губ., що мав характер пояснень виставленої референтом колекції. В. Ляскоронський захопив своєю екскурзією, порученою тимчасовим комітетом для впорядкованя з'їзду, дуже великий район у басейні р. Сули, ось чому й виводи його, виложені в рефераті — Про городища, довгі (змиєві) вали та могили в басейні р. Сули вийшли досить поверховними й швидкими. Ся місцевість вимагає ще пильніших дослідів, після них і будуть можливі характеристики сеї чи тої форми памяток. У другім рефераті — Нахідки римських монет у басейні середньої Придніпрянщини, д. Ляскоронський зазначив місця нахідок монет, котрі, як і треба було ждати, розложені за бігом значніщих рік. Кераміці надає ся все більше й більше серйозне значіне при рішеню питань датованя та означеня певної культури. Проф. Е. фон Штерн показав, яку цінну услугу може зробити кераміка навіть історії, а то в рефераті — Значіне керамічних нахідок для культурної історії чорноморської кольонізації. По керамічним виробам референт установив цілий ряд впливів на кольонії, починаючи з найдавнішого мілетського, — й кінчаючи Римом.

По перед-історичній археології наведеним вище майже й вичерпує ся все, що дотика української старовини. З рефератів, що не йдуть до сего району та загального характера — годі не згадати про два. Перший — проф. Мілюкова — Про результати розкопок, зроблених Російським Археологічним Інститутом у Константинополі в осени 1898 р. біля с. Пателї, коло озера „Острово“ в Македонії, по обробленю матеріяла, по широкому прикладу порівняного метода для поясненя відкритої культури може бути взірцем для подібних праць. У названій місцевости досліджено могилу з гальштадського періода (800—700 р. перед Р. Хр.) і значіне розкопок лежить у тому, що ними поповнено середущий вік межи пам'ятками гальштадської культури на полудни, в Греції, та на півночі, на Дунаю. Другий реферат — проф. Нідерле — Про час переселеня Словян із півночі Карпат на Угорщину, викликав дуже живий обмін думок, що поясняє ся як інтересом покладеної теми, так і викладом і аргументацією референта, що сполучив факти історії, археології та антропології для піддержаня своєї думки. Найдавнішою батьківщиною Словян проф. Нідерле вважає басейн Висли, на півночі від Карпат. Відси Словяне стали розходити ся на захід і через Карпати — на полудень, у теперішню Угорщину; час сього переходу треба відсунути, против дотеперішніх поглядів, до епохи перед Р. Хр. Був поданий ще один реферат із загальних питань — В. Л. Городцова — Доконечність виробленя номенклятури й системи описаня перед-історичної кераміки. Референт зробив пробу в сїм напрямку, але, на нашу думку, особливо практичного усьпіха ся проба не буде мати, тай саму номенклятуру й систему в подробицях важко уставити і вони не так конче потрібні.

Звісно, більшість рефератів зачіпала вже часи чисто історичні. Через велику численність відділів, на котрі розпадав ся з'їзд, зміст їх мав дуже різнородний характер. Найбільшим оживленєм визначала ся секція археологічна, тут піднято й найбільше загальних питань, бо стан архивної справи в Росії вже давно викликав голоси за повну її реорганізацію. З таким проєктом, правда, невдатним і практично ледви чи можливим, виступив проф. Самоквасов у рефераті під назвою Централізація державних архивів у Західній Європі, в звязи з архивною реформою в Росії; референт пропонував завести центральну архивну управу, центральний дер-

жаний архив і ряд краєвих та губерніяльних центральних архивів. Коли перша інституція може, і навіть повинна бути здійснена, то при переведенню в жите другої частини проєкта неминуче мусить зустрічати ся маса перепон з огляду на істнуванє вже скількох краєвих архивів. З иньших рефератів сеї секції зазначимо отсі: реферат П. Львова — Росийське праводавство про архиви, котрий показав, що властиво нема ніякого праводавства, котре би, окрім чисто канцелярських, мало на метї й наукові ціли, є тільки ряд спеціальних розпоряджень ріжних міністерств; на решті референт доказував доконечність упорядкованя сеї справи через виробленє основних тез праводавства. Проф. Багалій, вказавши на те сумне становище, в яким знаходить ся архив при Харківськїм університетї, зняв питанє, зустрічене прихильно з'їздом, про доконечність заведеня центрального Харківського архива. В другім рефератї проф. Багалій, ілюструючи свою думку прикладами, звернув увагу на історичні материяли, яко жерела для археольоїї. Справді, з сього боку історичний архивний материял дуже мало досліджений, а відомостей в ньому маса. О. Левицький в рефератї — Про долю актових книг до історії Південно-західньої країни й України вказав на їх зміст, на пропажу більшости їх і на заходи зроблені для їх захорони. Иньший характер мав його-ж реферат — звичайні форми шлюбів на Україні в XVI—XVII ст., оснований на документних відомостях, виявив основну знайомість автора з побутовим боком житя того часу; центр викладу був у доказї панованя, і за тої епохи, давнього руського погляду на шлюб яко на цивільний договір. Серед иньших рефератів вкажемо ще один І. Каманїна, — Головні моменти в історії розвою південно-руського письма в XV—XVIII ст.; се ось які моменти: самостійний характер — до половини XVI ст., вплив їотики — до початку XVII ст., вплив польського письма (на правому березі) і велико-росийського (на лівому) — до кінця XVIII ст., і на решті перевага велико-росийського.

Заслужений усьпіх мав на з'їзді реферат Θ. Николайчика — Початок і зріст Полтавської Вишневецьчини, по відомостях Литовської Метрики; новина материяла, в звязи з його повнотою, дали можливість референту нарисувати ясний образ захоплень — головного способу, за який брали ся Вишневецькі для побільшеня своїх маєтностей. Проф. Дашкевич, у рефератї — Кілька здогадів про початок

українського козацтва (до кінця XV ст.) бачить той початок у воєнно-промислових відділах, з атаманами на чолі, що появили ся на краях литовського Поділля та Київської землі. Подано ще скілька рефератів до історії України; наводимо лише їх заголовки: В. Щербини — Останки козацтва в правобережній Україні та Українські староства по люстраціям XVIII ст.; Д. Еварницького — Про число, порядок і топографію Запорозьких Січей; О. Радакової — Відомости ревізій і компутів про економічний побут української суспільности в XVIII ст.; Д. Міллера — Пікінерські вербунки; А. Половцева — Про українських козаків на французькій службі в 1646 р.

Історична топографія, що так тісно звязана з археологічними дослідями, була репрезентована на з'їзді дуже слабо. Окрім вказаного вище реферата проф. Антоновича, два подав д. Бунїн, перший — про міста Липецьк і Варгол, і другий — про ворота, що згадують ся в літописи під 1267 р. Референт хилить ся до думки, що Липецьк міг займати місце теперішнього городища недалеко м. Сум, Варгол — недалеко теперішнього м. Варгола в Глухівським пов. Чернігівської губ., а ворота — коло Тарнави на р. Пор, у Красноставським пов. Люблинської губ. Проф. Кулаковський, в рефераті До історії Боспора (Керчі) в XI—XII ст. прийшов до виводу, що Керчь належала до Тмутараканського князівства.

В відділі церковної старовини можна вказати на реферати: сьвящ. Е. Сіцинського — Огляд найдавніших церков Подільщини; проф. Лашкар'юв — Пояснене церковної старовини м. Чернигова та В. Николаєва — Стіни в середині Великої церкви Київсько-Печерської Лаври після знятя з них тинкування; в останнім рефераті було вказано на те, що зберігло ся від давньої церкви: не знайдено ані мозаїки ані фресків, — одні стіни, тай ті зберігли ся не вповні. Реферати з відділу мови й письма та етнографії не дали нічого, про що варто би згадати. В відділі нумізматики був один реферат, А. Черепніна — Про київські монетні гривни. Київську шестикубну срібну гривну референт уважає за основну одиницю давньої руської чи тіснійше — київської монетної системи.

Нам лишає ся ще сказати про ті загальні питання, число й характер котрих головню служать показчиком рівня, що на нього підняв ся з'їзд, а заравом і усьпінности з'їзда. На київським з'їзді таких питань можна вказати всего два. Ір. Уварова зачепила справу — Про науку археології в російських

університетах, супроти браку катедри, де би подавано хоч найдоконечніші відомости, напр. з перед-історичної археології. В результаті, з'їзд ухвалив просити, аби заведено самостійну катедру перед-історичної археології, котра повинна розвинути ся в катедру первісної культури взагалі, на котру в Західній Європі звертають таку увагу. Розуміє ся, від такого бажання з'їзда до здійснення його ще дуже далеко. Що до другої пропозиції зробленої проф. Маркевичем — Про збережене старинних пам'яток, то ще з більшою певністю можна сказати, що справа так і лишить ся в країні добрих бажань, бо суспільність іще не доросла до розуміння своїх обов'язків що до спадщини минулих часів.

Археологічні вистави, що звичайно товаришать археологічним з'їздам, були улажені й при київським з'їзді. Їх було дві — одна в університеті, з перевагою старини перед-історичної, з каталогом вистави, друга, в Музею Старини і Штуки, де побіч первісної старовини (головно з розкопок д. Хвойки), були гарно репрезентовані й старовина середньовікових колекцій дд. Ханенка, Чернева й Музея, та українська (колекція В. В. Тарновського).

Самостійними виставами можна вважати й виставу рукописей і старих книжок (у Центральнім Архіві) та картографічну (в Бібліотеці університета).

Київський з'їзд тяг ся дуже довго, власне тяг ся, так що й провідники його і члени, котрі видержали до кінця, зітхнули лекше, коли на решті з'їзд закрито.

